

Munkfors-Ransäter

Förord

Det material, som Ni nu har framför Er handlar om Munkfors och Ransäter i hjärtat av Värmland. Det handlar till en början om bygden och Munkfors brukshistoria och om människorna som framlevde sina liv i denna del av Värmland. Vår beskrivning börjar redan på 1000-talet och slutar i nutid. Den handlar om kulturhistoriska personer och byggnader ända fram till våra dagar. Vi berättar även om moderna sevärdheter och företeelser och vi hoppas även väcka Ert intresse att besöka oss i Munkfors och Ransäter.

Materialet tror vi med fördel kan läsas i grupp eller som enskild studie.

Om Ni läser i grupp vill vi rekommendera att Ni inte läser för långa avsnitt utan stannar upp då och då och inom gruppen diskuterar det avsnitt Ni läst och funderar över eventuella likheter och paralleller som eventuellt finns med Er egen hembygd och dess historia.

Materialet innehåller även rekommendationer beträffande lämplig litteratur, om Ni vill fördjupa Er ytterligare i vissa avsnitt. Vissa av böckerna kan försäljas genom turistbyrån i Munkfors.

Turistbyrån i Munkfors kan givetvis också svara på frågor som kanske uppkommer med anledning av detta studiematerial.

Vi önskar Er lycka till med studierna och det är vår förhoppning att Ni skall finna materialet intressant och stimulerande.

Materialet är sammanställt och nedtecknat av Lennart Kejler, Munkfors.

STUDIECIRKEL OM MUNKFORS OCH RANSÄTER

I hjärtat av Värmland, c:a sex mil norr om Karlstad, i Klarälvens natursköna dalgång ligger Munkfors och Ransäter.

De flesta svenskar har säkert hört talas om dessa platser, då många välkända personer kommer från denna trakt, den stora diktaren och professorn i historia Erik Gustaf Geijer, vår längste statsminister i dubbel bemärkelse Tage Erlander, den kände revyartisten, filmskådespelaren och komikern Fridolf Rhudin samt vår folkkäre imitator Bosse Parnevik, bara för att nämna några i raden av kända personer, som kommer från Munkfors och Ransäter.

Senare i studiecirkeln återkommer vi och berättar mer om ovanstående intressanta personer. Först vill vi berätta om Munkfors historia och alla de kulturhistoriska och vackra platser, som finns här.

Namnet Munkfors består av två ord munk och fors. Då frågar Ni säkert: ”har det funnits ett kloster med munkar vid Värmlands största vattenfall”? Nej, inget kloster, men enligt sägner skall munkar från Alvastra ha slagit ned sina bopålar i denna trakt på 1100-talet. Anledningen lär ha varit att upprätta s.k. härbärgen för det stora antal pilgrimer, som vandrade upp efter Klarälvdalen för att besöka Olof Den Heliges grav i norska Nidaros, numera Trondheim. Under tiden 1050-1550 vandrade pilgrimer från kontinenten och södra Skandinavien genom Värmland för att besöka Nidarosdomen, där Olof Den Heliges relikier fanns bevarade. Varje år den 29:e juli förrättades den s.k. Olofsmässan i Nidaros. Detta förde med sig att stora skaror pilgrimer passerade genom Munkfors på sommaren.

När kristendomen gjorde sitt intåg i Sverige efter vikingatidens slut omkring år 1050 e.k. var det i den romersk-katolska formen. Kyrkobyggandet kom igång på platser, som då var centrala. Det är så vi återfinner de gamla kulturbygderna. De ligger, där de tidiga kyrkorna fanns. Flera minnesmärken sätter fantasin i rörelse: heliga källor utefter färdvägarna och sägner om härbärgen och byar som utplånades och glömdes bort, när digerdöden drabbade omgivningarna längs pilgrimslederna i mitten på 1300-talet.

Reformationen på 1500-talet innebar att den katolska läran förbjöds och därmed upphörde pilgrimsvandringarna. Namnet Munkfors härstammar alltså från denna epok. Att munkarna slog sig ned och byggde sina härbärgen just här, berodde sannolikt på att platsen var strategisk med lagom avstånd från Karlstad, goda jordmåner och utmärkt fiske i forsens.

Vill Ni ytterligare fördjupa Er i historien om pilgrimsvandringarna, kan vi rekommendera nedanstående bok av Elsa Lindskog.

BILD saknas

PILGRIMSLEDEN VID KLARÄLVEN

är en av många kända kommunikationsleder från äldre tid. Dess läge utmed Klarälven gör att den hör till någon av de vackraste vägar man kan tänka sig.

Elsa Lindskog eller signaturen ”Elma” vill genom denna bok ge sina läsare en möjlighet att själva få uppleva Pilgrimsleden och lära känna den Klarälvdal, som hon genom många års hängivet journalistarbete lärt känna och älska. Boken gör inga anspråk på att vara en vetenskaplig produkt, men rik på fakta, serverade på det sätt som är Elsas eget och uppskattat av hennes många läsare. I vandringen utmed älven har hon flätat in en stor del av den värmländska kulturhistorien, som t ex i

avsnitten om kung Olav (Olof den helige), pilgrimsvandringar och kyrkobyggnader samt avsnittet om finnarna.

Avsnittet om dagens pilgrim kan läsas som en turistinformation och locka många att färdas utmed leden för att ta del av allt det vackra och kulturhistoriskt intressanta, som Klarälvdalen erbjuder.

INGA ALMLÖF - HOLMSTRÖM har som illustratör på ett personligt sätt tolkat författarens intentioner. Resultatet har blivit en serie fina illustrationer som ger en bild av de skildrade miljöerna som fastnar på ögats näthinna.

BILD saknas

Under den tidsepok vi nu beskrivit, livnärde sig befolkningen uteslutande genom jordbruk, jakt och fiske och man levde sitt liv inom ett relativt litet område. Hästar och oxar med vagn och släde samt båtar på älven, var de transportmedel man hade att tillgå. Då järnvägen och ångloken kom i slutet av 1800-talet vidgades vyerna och livet förändrades, men detta återkommer vi till senare.

Järnhanteringen

Munkfors Bruk

Under medeltiden, 1300-1500-talet, var järnhanteringen i Sverige av liten omfattning. Det var oftast bönder som vid sidan av jordbruket framställde små mängder järn. Hanteringen pågick främst i Bergslagen i Västmanland. Där fanns järnframställningens tre främsta förutsättningar, nämligen malm, skog och kol samt vattenkraft. Järnhanteringen växte under 1500-1600-talet, då masugnen blev vanligt förekommande och utvecklades. Se nedan.

BILD saknas

En masugn fylldes uppifrån med malm, träkol och ev. kalksten. Järnet smältes ur malmen vid ca 1600°, vilket åstadkoms genom inblåsning av förvärmad luft via bläster. Den lättare slaggen flöt då överst och kunde tappas ut för sig och formas till slaggtegel. Därefter gjordes utslag för järnet, som flöt ut i tackjärnsformar på golvet.

En ny samhällstyp växte upp vid älvarna i mellansverige, s.k. brukssamhällen. Bruken bestod av en smedja, ibland en hytta, samt arbetarbostäder. Arbetarna vid dessa bruk kan räknas som de första industriarbetarna i Sverige.

Järnhanteringen krävde stora mängder träkol och ved, dels vid malmbrytningen (tillmakningen,) och dels vid smältprocessen i hyttan och vid hamrarna. I Bergslagen avverkades därför stora mängder skog, varvid råvarubrist så småningom uppstod, varför man nödgades sprida ut hyttorna över större områden. Man menade att det trots allt var enklare att transportera tackjärnet än det skrymmande träkolet. Denna decentralisering av järnhanteringen på 1600-talet gjorde att Värmland blev järnbrukens landskap framför andra och det var framför allt rika köpmän från städerna som grundade järnbruken.

Munkfors brukshistoria börjar omkring 1670, då borgmästaren i Karlstad, Johan Börjesson, anlade en ”hammare” vid Munkforsen. Han hade tidigare låtit uppföra bl a tre stycken stångjärnshammare utefter Ranån nordväst om Ransäter. Erfarenheterna därifrån gjorde att han vågade sig på att bygga den större s.k. Munkeruds hammare vid Munkforsen i Klarälven. Tackjärnet till dessa hamrar transporterades med häst och vagn från bl a Sunnemohyttan i dalgången, någon mil öster om Munkfors.

I denna dalgång hade f.ö. Klarälven sitt lopp innan istiden. Då bildades Bratt-forsheden med sina väldiga sandformationer och tvingade älven att söka sin nuvarande sträckning förbi Munkfors, Deje, Forshaga samt mynningsdeltat i Karlstad. Transporten av tackjärnet från Sunnemo till Munkfors var mycket slitsam och besvärlig, då backarna respektive utförsloporna var mycket branta. Det berättas om vådliga färder vintertid med slädar i de isiga utförsbackarna mot Bruket i Munkfors. Johan Börjesson lät f.ö. bygga Sunnemohyttan år 1640. Han var en framsynt man, som planerade samhällsutbildning och även sörjde för kyrk-byggnation, i Sunnemo år 1653 och i Ransäter år 1672.

BILD saknas

JOHAN BÖRJESSON, 1606-1676. Borgmästare i Karlstad och Brukspatron. Grundare av Sunnemohyttan, Munkfors-Ransäter- och Rottneros-Bruk.

Under 1700-talet utvecklades järnframställningsmetoderna ytterligare och järnproduktionen var hög i Sverige. Det finns beräkningar som visar att Sverige, under 1700-talets första hälft, producerade ca 30% av allt järn i hela Europa. Under denna tid hade Värmland flest antal bruk och den största

stångjärnsproduktionen i Sverige.

Den största orsaken till Sveriges ledande ställning på världsmarknaden var tillgången av skog och rena malmer. Under 1700-talet var det skogsfattiga England helt beroende av importerat svenskt järn. England hade ju rika malmfyndigheter men kunde ej utvinna järnet. I början av 1800-talet kunde dock engelsmännen lösa det avgörande problemet att använda stenkol i stället för träkol vid järnframställningen. England och andra skogsfattiga länder kunde därmed tillverka sitt eget järn och det svenska järnets dominans var därmed förbi på 1820-talet.

Svenskt träkolsbaserat järn var dock fortfarande överlägset. Genom införandet av lancshiresmidet, som krävde mindre mängd träkol än det tidigare tysksmidet på 1830-1870-talet, kunde konkurrensen med det stenkolsbaserade järnet något förbättras.

Sista halvan av 1800-talet medförde stora tekniska förändringar, vilka innebar en dramatisk omvandling av den svenska järnframställningen. Tekniken att valsa fram stångjärnet i stället för smidning under hammare utvecklades och ersatte successivt stångjärnshamrarna. Vidare infördes de så kallade götstålsmetoderna, martin- resp. bessemer, vilka kom att revolutionera järnframställningen med såväl tekniska som sociala konsekvenser. Av speciellt intresse för Munkfors var martin-metoden, som genom bruksförvaltaren Lundin bland de första i världen utvecklades och infördes i Munkfors. Götstålsmetoderna skiljer sig från det tidigare lancshiresförfarandet genom att järnet därigenom kunde smältas och hållas ned i formar till göt som bättre lämpade sig för valsning. Den nya metoden innebar att stora mängder järn kunde framställas billigare och snabbare utan lika högt ställda krav på yrkes/hantverksskicklighet som tidigare.

För alla de små hammarbruken, som inte hade råd att investera i martin- eller bessemerugnar, blev konsekvenserna förödande och de tvingades lägga ner sin tillverkning av järn. Denna våg av nedläggningar har fått namnet ”bruksdöden”. En bidragande orsak till bruksdöden var också tillkomsten av järnvägar. De bruk, som inte låg vid järnväg utan var hänvisade till land- eller vattentransporter, kunde inte hänga med tids- och kostnadsmässigt. Även den vikande marknaden kan ha bidragit till att de små tillverkningsenheterna lades ned.

Tillkomsten av de nya götstålsmetoderna påverkade också behovet av hantverks-skickliga smeder. Nu behövdes martinarbetare i stället för de gamla mästersederna och mästersvennerna. Deras kunnande efterfrågades inte längre. Den sociala strukturen i brukssamhällena förändrades och de stora förlorarna var smederna.

År 1803 fanns det i Värmland inte mindre än 79 järnbruk, och år 1870 hade hälften lagts ned, och år 1924 återstod endast sex stycken.

Trots den omfattande nedläggningen låg den totala järnproduktionen på oförändrad nivå. Orsaken var att de bruk som överlevde, snabbt växte till oanad storlek. Ett av dessa bruk som utvecklades på detta sätt var Munkfors Bruk.

Munkfors Bruk ägdes sedan 1829 av Uddeholmsbolaget. Köpeskillingen uppgick till 173.000 riksdaler, men redan år 1762 hade Uddeholmsbolaget lagt ett bud på inte mindre än 300.000 riksdaler. M.B. som ägde vattenkraft, betydande anläggningar, omfattade jordbruks- och skogsegendomar och dessutom hade ett mycket gynnsamt läge vid Klarälven, var mycket begärligt för U.B. men dåvarande ägaren, lagman Anrep, avböjde budet, men de två Bruken inledde ett visst samarbete, framförallt inom export och transport. När M.B. köptes av Uddeholmsbolaget fanns på bruket 6 st stångjärns- och ämneshärdar med plåtverk, samt 5 st stångjärnshamrar i rad, räckhamrar, spikhamrar och en stålugn. Vid försäljningen fanns även sågverk, mjölkvarn och ett

tegelbruk.

Stålugnen hade uppförts år 1818, men ombyggdes och förbättrades redan året efter det att Munkfors införlivades i Uddeholmsbolaget. År 1834 anlades en ny stålugn, och 1842 utvidgades bruket genom byggandet av ytterligare 2 st ugnar, 2 hamrar och en ässja. Förvaltare för bruket vid denna tid var Erik Georg Danielsson och han drev detsamma med stor framgång. Han gjorde affärsresor till fjärran länder, något som inte var så vanligt då. Han reste till England, Frankrike och Amerika och även till Orienten. Han etablerade även affärsförbindelser med Ryssland, vilka pågick ända till första världskrigets utbrott.

Under åren 1856-1868 var Johan Fredrik Lundin bruksförvaltare i Munkfors. Han uppfann och införde många tekniska förbättringar inom järnhanteringen. Hans största insats var de framgångsrika experimenten med Martinprocessen. Ingen hade lyckats att få processen att fungera i praktiken men Lundins metod fungerade.

Den gick ut på att man som bränsle i stålugnar använde sig av gas, som alstrades vid ofullständig förbränning av sågspån, stubbar och annat ”träskrot”, i stället för att värma härden med träkol.

År 1869, ett år efter Lundins död, kunde Munkfors, som ett av de första järn-verken i världen framställa järn i stor skala enligt Siemens-Martin metoden. År 1877 ersattes det ursprungliga verket med ett nytt med 2 st ugnar. Detta verk var i drift ända fram till 1941 och är idag museum på det Gamla Bruksområdet. Martinverket i Munkfors är för övrigt det enda bevarade i sitt slag i Europa.

År 1850 uppfördes tråddrageriet i Munkfors, och man erhöll då order att leverera tråd till den första telegraflinjen mellan Stockholm och Göteborg. Detta var givet-vis mycket lönsamt och prestigefyllt.

Den person som, efter Lundin, på allvar skulle ge Munkfors Bruk världsrykte var Gustaf Jansson. Han kom till Munkfors från Amerika i maj 1880 och blev bruks-chef år 1884. Han blev Munkfors trogen ända till sin pensionering år 1930. De femtio åren rymmer en fantastisk utveckling. Han hade från början vid sin sida en skicklig medhjälpare från Amerika, ingenjören A.G. Hellgren, som dessvärre dog redan år 1897. Den första större artikel, som dessa två banbrytare uppfann, och på ett snillrikt sätt löste kvalitetsproblemen med, var plåt till hästskosöm för alla världens spårvagnshästar. Trampet mot gatsten ställde speciella krav på hållfasthet.

Under sina år i Amerika hade de två kamraterna studerat försöken med kall-valsning av stål. År 1887 började de i hemlighet experimentera med detta. Efter många försök lyckades man till slut med hjälp av en skicklig och intresserad arbetarstam, få fram olika dimensioner och kvaliteter av kallvalsat stål, som sedan exporterats och rönt berömmelse över hela världen.

BILD saknas

GUSTAF JANSSON, Bruksförvaltare, Överingenjör
Munkfors, 1880-1930. Död 1934. Kallvalsningens Fader!

En annan betydande och intressant produkt som tillverkats i Munkfors, var s.k. bunkstål eller kaggstål. Detta stål var av typ brännstål och framställdes genom att klena stänger av mjukt välljärn, packades tillsammans med krossat björkkol och salt i murade kistor, som upphettades underifrån genom eldning med ved. Processen tog ända upp till en månad och varje kista gav maximalt c:a 15 ton stål. Brännstålet smiddes sedan i fyrkantsdimensioner ner till en kvarts tum och härdades i vatten direkt från hammaren resp valsverket och kunde sedan slås av i korta bitar av varierande längd. Stålbitarna packades i träkaggar med en diameter av 15 tum och en höjd av 8,5 tum.

Kaggen eller bunken, som den också kallades, packades med de längsta stålbitarna diametralt i mitten och de kortare bitarna på sidorna. Det gällde att välja bitarna så att stålets vikt i varje kagge blev 1cwt eller 50,8 kg. Kaggarna var försedda med två träband och två smidda järnband samt inbrända stämplor och sigill. Kaggstålet såldes på exotiska marknader bl.a till Indien och Kina, där det troligen vidareförädlades av bysmeder, som under primitiva förhållanden tillverkade olika slags verktyg och redskap. Anledningen till att transport och leverans skedde i denna form, var att kaggarna i mottagarländerna skulle kunna fraktas på lastdjur såsom kameler och åsnor, med en kagge hängande på vardera sidan om djuret. Bunkstål levererades från Munkfors Bruk ända fram till år 1953.

BILD saknas

Träkagge för packning av kagg- eller bunkstål. Kaggarnas utförande var viktigt. De försågs med diverse stämplor och sigill. Stålstämpeln var SI och den stämplade destinationsorten Calcutta i det visade exemplet.

Idag heter bruket i Munkfors, USAB, Uddeholm Strip Steel AB, och ingår i Österrikiska Böhlerkoncernen. Produktionen idag består av kallvalsat bandstål. Årsproduktionen är c:a 10.000 ton och av detta går mer än 90% på export. Produkten är ett halvfabrikat som av köparna förädlas till bl.a. knivar, sågar, rakblad, ventiler och vävskedslameller, för att nämna de största användningsområdena. Framtidsutsikterna för USAB är goda och nye VD:n Torgny Frykman ser ljus på framtiden.

Bruksarbetarnas levnadsvillkor

I brukssamhället var det EN vilja som bestämde, nämligen förvaltarens. Han som bodde i herrgården. Han skulle vara som en fader för brukets innevånare, hård men rättvis. Det rådde en patriarkalisk anda i brukssamhället. Ett annat utmärkande drag, var klassindelningen. Överst stod förvaltaren och i botten av skalan fanns pigorna och drängarna på torpen. Bland arbetarna var smederna högst på skalan, men även bland smederna fanns en rangordning. Dels efter yrkeskunnande: Mästersmed, mästersven och dels efter specialitet: spiksmed, klensmed. Vid sidan om järnhanteringen drev bruket även ett jordbruk av betydande storlek. Stall och ladugård låg centralt i Munkfors. Jordbruket gjorde samhället självförsörjande på de viktigaste livsmedlen. Detta var en nödvändig-het, då det var svårt att transportera livsmedel längre sträckor på 1700- och 1800-talet. Produkterna från jordbruket utgjorde stommen i arbetarnas löner, som utbetalades ”in natura” ända fram till slutet av 1800-talet. Arbetarfamiljerna fick en gång i månaden, på den s.k. uttagsdagen, gå till bruksmagasinet och hämta sin löneandel, som bestod av bl.a. spannmål, sill, salt och brännvin.

BILD saknas

Vid många bruk utgick lönen till en del ”in natura” Fotot är taget vid en ”uttagsdag” i Munkfors på 1860-talet. Spannmål skall mätas upp i ett målkärl av trä och hällas i kvin-nans säck. Bokhållaren med nyckel till förrådet har med sig en strykbräda för att jämna måttet.

Det var vanligt att arbetarfamiljerna tog ut en del av naturallönen i förskott och detta ledde ofta till att arbetarna med tiden blev ordentligt skuldsatta till bruket. Bruksarbetarna blev därför nästan livegna. Till lönen hörde även fri bostad och ved. Den totala lönen var dock låg, vilket gjorde att de flesta familjer hade gris, höns och ett eget potatisland. Arbetarbostäderna låg i nära anslutning till bruket och de flesta familjer var mycket trångbudda p.g.a. stora barnkullar. Lägenheterna bestod mestadels av endast 1 rum och kök, ibland endast av ett s.k. bostadskök eller spiselrum, samt ett skjul där man kunde hysa sin ev. gris och sina höns.

Arbetarna på Bruket levde under hårda och fattiga förhållanden. Deras liv stod i skarp kontrast mot livet i herrgården. Arbetarna drabbades ofta av sjuk-domar såsom lunginflammation och tuberkulos. Vintertid uppstod ofta isbild-ning i vattenintag och vattenhjul. Då tvingades smederna, ofta drypande av svett från den varma härden, ut i den stränga vinterkylan för att spetta is. Det är förståeligt att sådan temperaturväxling kunde knäcka den starkaste fysik.

På 1830-talet inleddes arbetsveckan i smedjan på söndagskvällen kl 18⁰⁰, och pågick till lördagskvällen klockan 18⁰⁰. Mästersmeden och mästersvennen arbetade i skift, sex timmars arbete och sex timmars vila. De lämnade inte smedjan under hela veckan.

I ”smekuja”, eller ”labbit” vid sidan av smedjan åt de sin mat och sov. Maten bars ofta dit varje dag av hustru eller barn. Stångjärnssmedens hårda ensidiga arbete gjorde honom krokryggig redan i 35-årsåldern, och genom den ställ-ning han stod i under utsmidet av stångjärnet, blev hans ben inåtböjda. Han blev kobent! Armarna blev långa och muskulösa, och händerna stora och grova. Blåsmaskinens susande, vattenhjulens plaskande och de högt ljudande hammarslagen gjorde att smederna mestadels var lomhörda och inte sällan helt döva. Omkring år 1870 fanns ungefär 200 arbetare vid Munkfors Bruk och därav många nyinflyttade. Bruksdöden härjade i Värmland och därigenom fick de bruk som överlevde ta emot många arbetslösa smeder. Till Munkfors kom folk från bl.a. de nedlagda bruken i Föskefors, Gustavsfors, Uvanå, Ransberg och Sunnemo. I Munkfors hade Uddeholmsbolaget investerat i nya anlägg-ningar under 1860-talet och kunde därför anställa smederna från de nerlagda bruken. Arbetarna på bruket levde i en relativ social trygghet, men de fick sköta sig väl så de ej riskerade att bli avskedade. Ett avskedande blev mycket kännbart för smeden och hans familj, då de inte bara miste inkomsten utan även bostaden. Till nöjena i Munkfors på 1860-1870-talet hörde att prome-nera i herrgårdsparken, eller Charactersparken som den också kallades. Parken fick fritt besökas av arbetarna med familjer. Förvaltare Lundin höll parken i fint skick med grusade gångar och bänkar. Även Laxholmen med sin fina tall- och granskog och sandade vägar besöktes flitigt. Ett annat omtyckt nöje var att fiska, då det på den tiden fanns gott om vänerlax och öring i älven. Tiden från 1870 fram till sekelskiftet innebar en tillväxt för Munkfors Bruk. I slutet av 1880-talet upplevde dock Munkfors en kritisk tid .

BILD saknas

Herrgården i Munkfors byggdes 1813 och bildade fond för bruksgatan, kring vilken den ursprungliga bostadsbebyggelsen var samlad.

BILD saknas

Gammal arbetarbostad i Munkfors, Norra Baggsta (Baggestad), troligen byggd 1809. Byggnaden innehöll från början endast enrumslägenheter och bostadskök, men ändrades senare och revs 1956. Den äldsta bostadsbyggnaden i Munkfors anses vara den s k mjöl-narbostaden, uppförd 1773 och belägen vid Bruksgatan intill den nuvarande Bruksmässen

Uddeholmsbolaget hade investerat stora summor i Hagfors, som bl.a. fått moderna masugnar. Skulle Munkfors läggas ned och driften koncentreras till Hagfors? Det gick även rykten om att sågverket i Munkfors, f.ö. Uddeholms-bolagets största vid denna tid, skulle flyttas till Karlstad. Men driften vid Munkfors kom att fortsätta både inom järn- och trähanteringen. Slutet av 1800-talet präglades faktiskt av en kraftig expansion i Munkfors och år 1892 hade arbetsstyrkan ökat i antal till c:a 700 st och år 1906 var antalet arbetare inte mindre än nästan 1000 personer. Trångboddheten var vid denna tid ännu värre än tidigare trots att bolaget hela tiden byggde flera arbetarbostäder efter hand. Uddeholmsbolaget bidrog ekonomiskt även till uppförande av ”egna hem” men slutade man på bruket skulle bidraget betalas tillbaka, så det var hårda villkor.

Under 1800-talets senare hälft fick folkrörelserna sitt genombrott i Sverige. Frikyrkor, nykterhets- och arbetarrörelsen fick särskilt i brukssamhällena ett starkt fäste. På 1870-talet bildades Munkfors Missionsförsamling och på 1880-talet var Metodistförelsen som livligast. Dessa rörelser fick kraftig uppslutning och många smeder blev djupt religiösa. Liksom i många andra brukssamhällen låg frikyrkorna i samhällets utkant. Någon statskyrka fanns ej i Munkfors. Den byggdes först 1920, så tidigare fick statskyrkobesökarna färdas en dryg mil söder ut till Ransätters kyrka.

År 1881 bildades en Godtemplarloge, logen Salomon. Det var främst bland frikyrkliga som nykterhetsrörelsen fann sina anhängare. Godtemplarna mötte till en början illvilja och misstänksamhet från många bruksarbetare, men med tiden fick logen många medlemmar.

Arbetarrörelsen fick sitt genombrott i Munkfors först i början av 1900-talet. År 1904 bildades den första fackföreningen vid bruket avdelning 68 inom Järn- och Metallarbetareförbundet. Två år senare bildades Ransätters Arbetar-kommun, som fick många medlemmar från Munkfors Bruk. Men redan år 1878 bildades Munkfors Arbetarförening. Dess främsta uppgift var att bilda en kassa för att stödja medlemmar som drabbades av sjukdom. Inom föreningen bedrevs även viss handelsverksamhet, grundad på kooperationens idéer. Denna verksamhet växte och år 1904 bildades Munkfors Handels AB, med butik mitt i samhället. Därmed var arbetarna inte enbart hänvisade till Brukets varuutbud.

Alla tre folkrörelserna bedrev ett avsevärt bildningsarbete bland medlemmarna. Man höll föredrag, diskussionsaftnar och studiecirkel. Vid denna tid bildades även musikkår och manskör. Att dessa verksamheter blev så populära berodde väl till en del på att nöjes-utbudet för övrigt var ganska dåligt. På Hästskoholmen, som låg i Klarälven strax norr om Bruket, uppfördes en dansbana, och ibland kom resande varietéer samt mindre djurcirkusar. Arbetarrörelsen i Munkfors växte i styrka men vid storstrejken 1909, tappade man farten. Konflikten slutade med att arbetarna tvingades återgå till arbetet på arbetsgivarens villkor. Strejkledarna i Munkfors emigrerade till Amerika. År 1923 var det åter järnbruvskonflikt, och under det arbetsuppehållet byggde arbetarna sitt Folkets Hus i Munkfors. Omkring år 1910 fick man elektriskt ljus i arbetarbostäderna och de viktigaste vägarna fick belysning. Hästskoholmen, ön i Klarälven strax norr om bruket, har fått sitt namn just för att den har formen av en hästsko. Den var, som tidigare nämnts, centrum för dans och uppträdanden.

Bruket hade lång tid haft arbetare från orter en bit från Munkfors, exempelvis från Sunnemo och Norra Råda. Det var för långt hem för arbetarna, varför de fick övernatta i Munkfors under veckorna. Omkring år 1918 byggdes därför ungarbostaden på Hästskoholmen, den sk "Hästskoholms-kasernen". Den hade plats för ca 50 arbetare. De arbetade från söndag kväll till lördag efter-middag. De hade mat med sig för halva veckan och fick vanligtvis påfyllning hemifrån, av barn eller hustru mitt i veckan. Det sägs att de var i sina oljiga och sotiga kläder dygnet runt.

På 1910-1920-talet var det stora folknöjet att gå ner till järnvägsstationen och titta på tågen och dess passagerare. Det berättas att på helgdagsaftnar var perrongen ett enda stort folkhav.

I april och september var det marknad i Munkfors. Dessa marknadsdagar var sådana högtider så bruket hölls stängt. Många inrättade sin tideräkning efter marknadsdagarna och man sade exempelvis att något inträffat före eller efter "vår"- eller "höstmarten". "Marten" hölls på torget nedanför brukshotellet den s.k. "Mässen". Söder om järnvägsstationen vid Baggsta handlades det med kreatur och lantbruksprodukter. Det gick livat till och finkan i ungarbostadens källare var för det mesta överfull.

År 1929 påbörjades byggandet av nya fabrikslokaler på Gärdet, ett par hund-ra meter öster om det gamla området vid forsen. De nya lokalerna byggdes ut efter hand och verksamheten i de gamla otidsenliga byggnaderna på Laxholm-en med omnejd, upphörde eller flyttade upp på Gärdet. År 1941 stängdes Martinverket och år 1950 upphörde lantbruket. År 1954 flyttade trådvals-verket upp till nya lokaler på Gärdet. År 1961 påbörjades byggandet av ett nytt trådtrageri på Heden. Den verksamheten flyttades sedan i omgångar under 1960-talet. En av de sista enheterna som lämnade Laxholmen var det s.k. profilverket. Produktionen var ursprungligen profiler till flygplansindustrin, varför enheten av de anställda även kallades för ”Flyget”. Då flygin-dustrin så småningom övergick till profiler av aluminium ändrades tillverk-ningen till bl.a. fönsterprofiler till byggnadsindustrin. Profiltillverkningen upphörde i slutet av 1960-talet och då den sista tråddragaren flyttade upp på Heden var Laxholmens järnbrukssaga all. Idag finns på Laxholmen ett nytt modernt industrihotell som bl.a. inrymt lax och kräftodling, fiskförpacknings-industri, restaurang och Pub. F.n. utnyttjas lokalerna av gymnasieskolan och Komvux, samt av en mindre sömnadsindustri.

Ransäter

Människorna efter Ranån, ett biflöde till Klarälven, har i århundraden ut-nyttjat vattnets kraft. Redan under mitten av 1600-talet grundade borgmä-s-taren i Karlstad Johan Börjesson, tre små järnbruk efter denna å.

Ranån var vid denna tid betydligt bredare och stridare än idag, då man vid varje ”hammare” anlade fördämningar för att öka vattnets kraft. Vid dessa bruk tillverkades mestadels stångjärn. Råvaran i form av tackjärn kom till största delen från Sunnemohyttan med hästforor. De tre små bruken var s.k. hammarbruk och årsproduktionen under 1800-talets första hälft låg på c:a 170 ton stångjärn per bruk. Bruken kallades övre- (Ransbergs Herrgård), mellan- (Berget, idag tillhörande Geijerskolan) och nedre hammaren (Geijersgården). Det färdiga järnet fraktades med pråmar på Klarälven till Karlstad på samma sätt som järnet från Munkfors Bruk. Då de tre Ranåbruken var relativt små klarade de inte konkurrensen från större bruk , utan år 1862 upphörde driften vid det nedre bruket. Mellanbruket avstannade på 1870-talet och det övre bruket lades ner i mitten av 1880-talet.

Ransberg

Som efterföljare till järnhanteringen anlades två sågverk. Ett vid Ransberg och ett ytterligare nedströms därom. I slutet av 1800-talet byggdes vid Ransberg även ett träsliperi och en pappfabrik. Under de närmaste decennierna blev Ransberg ett livligt industrisamhälle. Där mellan och nedre hamrarna varit belägna, uppstod Ranå industrisamhälle med trämasse- och pappfabrik samt ett tegelbruk och en såg. Av alla dessa verk-samheter finns idag endast lämningar kvar. Driften vid Ransbergs massafabrik upphörde år 1938 och den sista industrin efter Ranån upphörde år 1967, då tegelbruket gick i graven.

Ransbergs Järnbruk hade efter Johan Börjesson alltid haft två delägare fram till år 1818. Det fanns därför två herrgårdar i Ransberg, men år 1818 eldhärjades den ena och brann ned till grunden. Delägare och boende på denna herrgård var Samuel Troili med familj. De flyttade då istället till Uddersrud och hela bruket övertogs av major Johan Gottschalk Geijer.

Den kvarvarande Ransbergs herrgård har anor från 1600-talet och liksom den andra nedbrunna herrgården, vilken noga beskrivits av Erik Gustaf Geijers hustru Anna Lisa Liljebjörn, har den från början varit en envånings timmer-byggnad som sedermera rödfärgats. Så småningom har ytterligare en våning påbyggt och fasaden har klätts med bräder och vitmålat. Denna form av tillbyggnad är mycket vanlig på åtskilliga herrgårdar och prästgårdar i Värmland.

Ransäters Hembygdsförening

Ransäterbygden har i alla tider varit en utpräglad jordbruksbygd både öster och väster om Klarälven. Kyrkan är ju belägen väster om älven varför bönder och arbetare som bodde och hade sin försörjning på den östra sidan fick till söndagarnas högmässa och vid andra kyrkliga högtider, använda sig av roddbåtar eller den färja som trafikerade älven i anslutning till Ranåns utlopp i Klarälven.

Man kan verkligen tala om en ”levande” landsbygd runt Ransäter. Det sägs att alla gårdar var välskötta. Till de större gårdarna räknades Åmberg, Uddersrud och Ransberg. Eftersom det fanns gott om arbetskraft så utnyttjades all åkerjord mycket väl och vid skörd tillvaratogs allt mycket noga. Nötkreatur och övriga för lantbruket nödvändiga djur fanns på alla gårdar. Hästar fanns det gott om, då de flesta lantbrukare på hösten och vintern sysslade med skogsbruk. Även hantverkare och arbetarfamiljer hade ofta några kor, gris och höns som hjälp till sin försörjning.

Efter skogskörslornas slut på senvintern blev det brått med gödselkörning innan tjälren gick ur marken. Hemkörning och huggning av ved var ett annat arbete som måste klaras av innan vårbruket tog vid.

Sommarens arbete bestod framför allt av höslåtter och höbärgning. I detta arbete fick både män, kvinnor och barn delta. Så småningom var det dags att bärga säd, potatis, rovor och kålrötter. Därefter var det tid för höstplöjning och tröskning. Tunnbrödsbak och slakt tog sin tid och en del gårdar odlade även lin som skulle bearbetas och förädlas. Arbetsbyten förekom ofta på de mindre gårdarna.

Kvarnresor till Ransäterskvarnen måste också företagas. Skulle man då sam-mala och göra skrädmjöl av spannmålen, brukade resan vara från tidig morgon till sen kväll. Under besöket var kvarnkammaren ett vanligt tillhåll, då varje bonde hade någon upplevelse eller historia att berätta.

Senare delen av hösten och hela vintern blev det skogsavverkning och körs-lor. En del hade egna skogar och andra arbetade åt skogsbolagen. Det mesta virket fraktades till Klarälven för flottning söderut. Något större sågverk fanns ej inom bygden. En del virke blev massaved och användes vid fabriken i Ransberg, men driften där upphörde år 1920.

Vid denna tid var vägarnas standard fortfarande mycket dålig. Vägunderhållet utfördes av markägarna, som blev tilldelade en viss vägsträcka, vars längd baserades på hur mycket mark man ägde. På våren efter tjällossningen ”sladdades” vägen, litet dåligt grus påfördes och eventuellt rensades diken. Vägsyn förrättades av länsman.

I Ransäter fanns på 1920-talet många duktiga hantverkare. Smeder som kunde både tillverka och reparera jordbruksredskap, göra nya arbetsvagnar och läg-ga hjulringar när dessa ibland ramlade av p.g.a. sommartorka. Likadant när det gällde vinterredskap och att ”vassa” hästskor. För övrigt fanns det snickare, målare, murare, skräddare, skomakare, sadelmakare, plåtslagare och målare, alla skickliga yrkesmän.

Ransäterbornas behov av varor, som man ej kunde producera eller tillverka själva, kunde köpas i ett flertal handelsbodas och även gårdfarihandlare besökte trakten flitigt.

Någon storindustri har aldrig funnits i Ransäter men däremot en hel del mindre verksamheter. Intill järnvägsstationen fanns en snickerifabrik som utförde beställningsarbeten. I Lundby fanns också en snickerifabrik som drevs av en släkting till Tage Erlander. Där tillverkades huvudsakligen möbler.

Ett stycke norr om Ransäter vid Gersby fanns en stor torvtäckta där man utvann torvströ under

sommarhalvåret. Järnvägen mot Karlstad genomskar hela bygden och hade stor inverkan på det ekonomiska livet. Hållplatser fanns i bl.a. Ransäter, Bengtsbol och Holsby.

De levnadsvillkor och verksamheter vi nu berättat om avser tiden då Ran-säters hembygdsförening bildades. Detta skedde vid ett möte i Ransäters sockenstuga den 19 november år 1921. Initiativtagare till mötet var skalden, målaren och hembygdsvännen Wentzel Björkhagen och eldsjälens L J Nilsson. Med på mötet var bl.a. Tage Erlanders far, Erik Gustaf Erlander.

Konstitueringen av den första styrelsen skedde i Munkeruds missionshus den 8:e januari 1922. Till ordförande valdes tidigare nämnda L J Nilsson. Han gjorde ett storartat arbete på denna post i inte mindre än 30 år och var vid sitt frånträde år 1952, 80 år fyllda.

Hembygdsföreningen vilade ej på lagrarna utan redan första verksamhetsåret 1922 började man med sommarfesterna, vilka sedan blivit en tradition utan avbrott. Tillvaratagandet av historiska föremål och redskap till ett museum började också genast.

År 1926 är också ett märkesår i föreningens historia. Då invigdes i augusti den egna hembygdsgården "Öster Hea" av landshövding Abraham Unger. Tillkomsten av hembygdsgården möjliggjordes genom en storartad donation av godsägare Fredrik Julin, Åmberg. Han skänkte manbyggnad med uthus-länga samt marken där gården är belägen. Manbyggnaden härstammar från 1684 och det vackra loftet har anor från 1700-talet, emedan logen och den intressanta stenladugården uppfördes på 1800-talet. Det är en unik tillgång att denna samling byggnader är ursprungliga på platsen och ej ditflyttade. Tillsammans med omgivande ägor bildar de ett kulturlandskap av öppen och genuin karaktär.

År 1941 avled J W Ljungmark, en av föreningens grundare och dess sekreterare i 20 år. Han efterträddes av Alex Sjökvist.

Den stora händelsen på 40-talet var utgivandet av hembygdsboken. Uppdraget att författa boken gick till överläraren Nils Helger. Han lade ner ett betydande forskningsarbete och resultatet blev ett digert verk med en mängd sakuppgifter och en stor kunskapskälla om Ransäter och Munkfors. Boken kom ut 1945 i en upplaga av 1700 ex. Året därpå 1946 firade man 25 år i föreningen och en stor fest arrangerades på hembygdsgården.

Nästa festlighet av stort format avhölls på Geijersgården år 1952. Det var samma år som Geijersskolan startade och högtidstalare var skolans första rektor Ingvar Sahlin. Festens höjdpunkt var invigningen av det nya, sjutton meter höga och i stål byggda utsiktstornet på Ransätershöjden. Det var L J Nilssons framträdande som ordförande i hembygdsföreningen.

Den nya styrelsen med den nya ordföranden Sven Hellqvist sökte sig fram på nya stigar och slutligen bestämde man att uppföra sånglustspelet "Värmlänningarna" av Fredrik August Dahlgren. Man menade att detta spel hade en synnerlig hemorts rätt i Ransäter, där dess författare ju tillbringade sina barn- och ungdomsår och fick sina avgörande livsinyck.

Det byggdes en amfiteater, den s.k. "gropa", där spelet sedan dess framförts av amatörer från trakten. Första framförandet gjordes år 1954. Sånglustspelet Värmlänningarna ingår ju som en del av det stora midsommarfirandet på Ran-säters hembygdsgård. Firandet inleds varje år med ett tal av en mer eller mindre känd person. Vid premiären 1954 var det bygdens son, statsminister Tage Erlander, som stod för denna detalj. Tyvärr var vädrets makter ej nådiga den-na dag, men Tage verkade ej bekommas av det strilande regnet utan genomförde sitt tal i genomblöt kavaj och med ett leende på läpparna. Hembygdsföreningen hade i Tage ett ovärderligt stöd under alla år.

Erik Pettersson från Jonsbol var den som kom med förslaget att utöka hembygdsgården. Berest som få andra i Värmland hade han fått ögonen på två stora logar vid Karlshov i Nedre Ullerud. Man hade tidigare diskuterat det trånga utrymmet vid midsommarvakorna, så förslaget mottogs mycket positivt av styrelsen. Logarna var av sådan kvalitet att de var väl värda att bevara. En intensiv verksamhet började genast och detta var år 1967. Året efter uppfördes en av logarna jämte handelsboden med tillhörande postkontor. Slutpunkten för projektet blev den andra logen, ett härbre och framför allt värdshuset.

Två år tidigare, alltså 1966, invigdes Ransätersdräkten av sekreteraren i Värmlands Hembyggsförbund, Sigurd Gustavsson. Detta skedde i Ransäters kyrka efter ett skickligt forskningsarbete av Maj Ergelius. År 1970 arrangerade hon i manbyggnaden på hembygdsgården en utställning om vävkonst och textilier från Ransäter - en massiv, representativ utställning och året därpå ordnade hon i södra logen utställningen "Ransäters socken genom sekler". En intressant beskrivning av olika skeden i Ransäters historia med tyngdpunkten lagd på järnhanteringen efter Ranån. Därefter har följt en rad av olika utställningar och arrangemang varje år fram till idag och traditionen hålls vid liv med flera kulturella evenemang varje år.

De tidigare omtalade logarna utnyttjas naturligtvis för dans, men inrymmer även de permanenta museerna. Här förevisas de fyra olika basnäringarna från gångna tider. Skogsmuseet visar skogsbrukets utveckling samt jakt och fiske. Jordbruksmuseet är störst och skildrar givetvis jordbrukets redskap och dess strukturomvandling genom åren och ger en inblick i Ransätersbornas levnadsbetingelser från flydda tider. Ett järnbruksmuseum finns givetvis också med en unik stångjärnshammare. En av logarna kallas för Teknologen och där visas en del av "teknikens under". På Hembygdsgården finns även försäljning av genuin värmländsk hemslöjd.

Vi har nu berättat om Ransäters, hembygdsföreningens och hembygdsgårdens historia. Vi har i detta avsnitt inte berört Gejersgården eller Erlandergården, då dessa anläggningar omtalas i studiecirkelns avsnitt om Erik Gustaf Geijer och Tage Erlander.

Transporter förr i tiden

Som tidigare nämnts var inte behovet av transporter så stort i Värmland under medeltiden. Befolkningen livnärde sig främst som jordbrukare och av jakt och fiske. De flesta livsmedel producerade man själv. Men när järnhanteringen utvecklades under 1500-1600-talet blev behovet av transporter betydligt större och befolkningen mer rörlig. De flesta transporter skedde på sjöar och vatten-drag p.g.a. att vägar i dagens mening nästan helt saknades. Endast trampade stigar fanns och där kunde endast smala kärror färdas. Alla tyngre transporter av ex. malm, järn, kol och timmer skedde på vintern med slädar dragna av oxar eller hästar. Att det var besvärligt att ta sig fram i "obygden" förstår man av att man räknade med två olika sorters mil, vanliga mil som var drygt 10 km, och skogsmil som var bara 4 km.

Pilgrimslederna var mestadels bara stigar som gick utefter sjöar och vattendrag. Ibland färdades man på sjöarna och utmed vattendragen. På kartan kan man ofta räkna ut var de gamla lederna gick efter namnen på byar och gårdar. "Ed" och "born" betydde att man fick gå en sträcka mellan två vattenleder.

Innan järnvägen blev det mest betydande sättet att transportera kol, malm, ved och järn, genom s.k. "forkörning". Det var bönder och torpare som genom detta fick en mycket betydande och viktig extrainkomst. Som tidigare nämnts var ju vägnätet nästan obefintligt och vagnarna hade bara trähjul

med dåliga lager, så de flesta transporter skedde med ”forslädar” på vintern. Man kunde lasta c:a 400-500 kg på varje fora och bruket i Munkfors behövde tusentals dagsverken per år med häst och släde.

BILD saknas

Ända tills järnvägarna tog över de flesta transporter från c:a 1870-talet, var bergsbrukets största problem de långsamma transporterna, som gjorde att det tog flera år från det att malmen bröts tills man fick betalt för levererat järn. Första vintern kördes malmen till hyttan där det smältes till tackjärn under vårvintern. Andra vintern “forades” tackjärnet till stångjärnshammaren och tredje vintern fraktades järnet till stapelstaden och först tredje sommaren nådde det med båt fram till Järntorget i Stockholm eller Göteborg. Munkfors

Bruk hade därvidlag en fördel framför många bruk, då man låg direkt vid vattenvägen Klarälven, och kunde frakta det färdiga stångjärnet med pråmar till Karlstad f.v.b. till Göteborg. Därmed tjänade man upp till ett år i transport och fick därför betalt för sina produkter mycket snabbare. Transporterna på Klarälven utfördes av pråmar, s.k. trälbåtar. Det var öppna flatbottnade båtar på upp till 20 meters längd och som kunde lasta c:a 16-17 ton. De hade en grov mast, ganska centralt placerad, där man vid akterlig vind kunde hissa ett s.k. råsegel som hjälp. Masten utgjorde även fästpunkt för draglinorna vid trälningen. Det var nödvändigt att ha en hög fästpunkt för draglinorna, då de s.k. pråmdragarstigarna ofta gick högt uppe på den branta älvbrinken, som hade en hel del vegetation, där draglinorna annars fastnade. Trälpråmarna hade ett litet fördäck där en man stod och skötte en styråra, den s.k. näsåran. Under fördäcket fanns ett litet utrymme som kallades “Pleta”. Akter om detta satt roddarna med varsin åra, stora tunga åror som gick tvärs över båten. Dessa åror hade som främsta uppgift att styra båtarna på rätt kurs genom strömmarna mellan Munkfors och Deje. Årorna var ibland bemannade med upp till tre man per åra om strömmen var kraftig. Längst akterut låg den s.k. Kajutan, som var utrustad med bl.a. en kokspis, där mannarna kunde laga mat. Kajutan var även försedd med enkla britsar, där de kunde vila och sova. På taket till Kajutan stod styrmannen och manövrerade den s.k. “Styrrömpa”, ett särdeles stort roder som satt på pråmens akterspegel. Besättningarna på trälpråmarna bestod av s.k. båtlag som vanligtvis bestod av 6 man, inklusive en förman som kallades för Båthus-bonde. Det var han som tecknade säsongskontrakt med bolaget och hade ansvaret för fraktsedlarna. Fraktsäsongen började då älven blev isfri, vanligen från april till och med oktober. Efter älven hade vissa bönder kontrakt med Uddeholmsbolaget och Munkfors Bruk att hålla pråmdragarstigar och att hålla efter vegetationen mellan stigen och älven.

BILD saknas

På medströmsresan mellan Munkfors och Deje, “drev” pråmarna bara med strömmen. Vid god akterlig vind hissades ett råsegel som hjälp. Fraktgodset bestod till största delen av järn och trävaror. Vid Deje lastades godset om till hästforor och senare på 1800-talet skedde transporterna förbi Dejeforsen på en liten järnväg. Efter Deje lastades godset på nya pråmar och vid Forshaga-forsarna upprepades samma procedur f.v.b. till Karlstad. I Karlstad lastades godset om på fraktskutor som över Väneren och på Götaälv vidarebefodrades till Göteborg. Efter avlastningen i Deje, lastades nytt gods på pråmarna. Mestadels bestod frakten på återresan av spannmål och livsmedel av olika slag samt varor till affärsidkarna norr om Deje. Nu vidtog det slitsamma arbetet att “träla” pråmarna motströms mot Munkfors. Vanligtvis var det fyra man i båtlaget som “trälade”, en man som skötte “styrrömpa”, och en man som stod på “pleta” och såg till att pråmens för gick fri från land. Mannarna byttes av efter bestämda sträckor, s.k. “dragfjärdingar”. På vissa sträckor var terrängen så svår att man måste styra över till andra sidan älven. Man fick då ro över trällinan med en mindre båt, en s.k. jakt, som man hade på släp efter pråmen. Trälsträckan mellan Deje och Munkfors var

c:a tre mil. Det var många bryggor som skulle angöras på uppresan och beroende på årstid och strömförhållande varierade transporttiden, men genomsnittligt tog resan c:a två dagar.

Pråmdragarlag/Båträrlarlag

Från och med våren 1883 trafikerades Klarälven mellan Deje och Munkfors av ångfartyget Bylgia. Fartyget var specialgjort för älvtransporter och hade tidigare trafikerat sträckan Karlstad-Deje.

Redan år 1859 var en kanal förbi Forshagaforsen färdig, varefter båttrafik var möjlig hela älvsträckan mellan Karlstad och Deje. Transporterna av järn och trä fortsatte på älven som tidigare, med den förändringen att man anlät Bylgia för bogsering motströms mellan Deje och Munkfors. Båtlagen upprät-tade kontrakt med Bylgia.

I kontrakten förband sig båtlagen att hjälpa till att ”träla” pråmarna vid be-svärliga passager samt att hjälpa till med lastning och lossning vid bryggorna som angjordes vid resan mot Munkfors. Detta transportsamarbete varade i 20 år, och transporterna på älven upphörde år 1903-1904 då järnvägen mellan Munkfors och Karlstad blev färdig. Ångaren Bylgia tjänstgjorde f.ö. som bogserbåt vid byggandet av järnvägen.

Järnvägen

Transporterna av malm, kol, trä och järn hade på 1600- och 1700-talet, som vi tidigare berättat, mestadels skett med häst och släde. Efter hand hade tran-sporterna även förlagts till sjöar och vattendrag som inte sällan sammanbun-dits med kanaler. Så småningom hade detta transportnät vidareutvecklats med enkla järnbanor på vilka vagnarna drogs av hästar. På 1870-talet skedde en snabb utbyggnad av Sveriges järnvägar. Den linje som fick störst betydelse för Uddeholmsbolaget och Munkfors var Bergslagens järnvägar mellan Falun och Göteborg över Deje-Kil med en sidolinje Daglösen-Filipstad Västra, vilken öppnades till Filipstad år 1876. Om Uddeholmsbolagets planer på en koncentration av järnhanteringen till färre verksamheter och en ökad produk-tion skulle kunna förverkligas, var det nödvändigt att ordna transporterna med järnväg. Vid 1872-års bolagsstämma beslöts att bygga en järnväg i Udde-holms regi från gruvorna i Taberg-Nordmark till Motjärnshyttan. Banan bygg-des smalspårig med spårvidden 891 mm. En smalspårig järnväg blev mycket billigare i anläggningskostnad jämfört med en normalspårig. Även kostnaden för den rullande materielen, såsom lok och vagnar blev betydligt lägre.

Den smalspåriga banan medförde å andra sidan problem vid samtrafik då omlastning krävdes vid övergång mellan olika spårvidder. I samband med beslutet att bygga Hagfors Jernverk år 1873 togs även beslut om att bygga ut banan till Hagfors och vidare till Sjögränd nordväst om Uddeholm, varifrån en bana gick norrut till Edebäck och en söderut till Skymnäs vid Klarälven strax norr om Munkfors. Rälsläggningen till Hagfors blev klar år 1875 och sträckan till Edebäck och Skymnäs blev klara år 1877. Järnvägsbyggnationen krävde mycket arbetskraft, då det mesta arbetet utfördes manuellt. Som mest arbete-de inte mindre än 500 man med järnvägen.

Från Skymnäs fortsatte transporterna på Klarälven som tidigare, men ångbåtar sattes in för bogsering av pråmarna. Järnvägsbyggandet avstannade under 1880-talet beroende på en kraftig lågkonjunktur under denna period, men år 1889 erhöles tillstånd att fortsätta med järnvägen söderut till Munkfors. Det bildades härför ett särskilt bolag, Skymnäs-Munkfors Järnvägs AB. Linjen blev klar 1890 då även tillstånd för persontrafik erhöles. Därefter dröjde det ytterligare tio år innan nästa steg togs och järnvägen förlängdes till Karlstad. Sträckan Munkfors-Deje öppnades år 1903 och året därpå, 1904, var banan klar ända till Karlstad, och därmed upphörde den mesta pråmtrafiken. Restiden mellan Hagfors och Karlstad var för persontåg 3 tim och 26 minuter, vilket ger medelhastighet på inte mindre än 27 km / tim. På den tiden en aktningvärd hastighet. Godstågen

däremot behövde över 10 timmar för att tillryggalägga samma sträcka.

BILDS saknas?

Munkfors station 1905 med persontåg draget av lok nr 5, "Lovisa Tranaea"

Loken under järnvägens första tid från 1870 till början av 1900-talet hade en tjänstevikt på c:a 20 ton med en dragkraft på 2-3 ton och en högsta hastighet av 40km/tim. Bland de mer kända loken från denna tid var "Bengt Geijer" och "Lovisa Tranaea", tillverkade 1874 respektive 1876. Slitstyrkan hos dåtidens "dragare" var förbluffande. "Bengt Geijer" var i tjänst ända till 1949 och "Lovisa" till 1954. De första personvagnarna var korta tvåaxliga vagnar med kupeer utrustade med ingång från sidorna och utan förbindelse mellan kupe-erna. De var utformade ungefär på samma sätt som hästdiligenser. Uppvärmning av kupéerna skedde med kaminer. Så småningom inköptes även några boggievagnar med genomgång från vagnarnas ändar. Dessa vagnar hade betydligt högre komfort och rese-närerna kunde välja mellan 2:a och 3:e klasskupeer.

Resebehovet var inte så stort i 1800-talets värmländska samhälle och den först utbyggda delen av järnvägen mellan Filipstad - Hagfors - Skymnäs och Edebäck gick genom glesbefolkade områden. År 1878 gick det en tur i var-dera riktningen / dag och antalet resenärer uppgick till c:a 14.000 / år. När järnvägen förlängdes till Munkfors och senare till Karlstad berördes mer tätbefolkade områden och samhällen efter Klarälven vilket medförde en markant ökning av antalet resenärer. Vid sekelskiftet redovisades 83.500 resande och 1912 hade antalet ökat till c:a 170.000 resenärer per år.

Under krigsåren ordnades för tjänstemännen i Uddeholmsbolaget ett särskilt kräftfisketåg till Nordmarksälven, där bolaget utdelat kräftfiskelotter. Då järnvägen i stort följde älven kunde tåget stanna efter banan och släppa av lottinnehavarna vid respektive fiskeplats. Vid hemresan gav tåget signal som tecken på att fisket skulle avbrytas och hemfärden förberedas. Det berättas även om ett särskilt björnjaktståg i slutet av 1800-talet, då bolaget bjöd in prominenta personer som från tåget gavs möjlighet att skjuta björn.

Efter kriget skärptes åter konkurrensen från bil och busstrafiken och resande-strömmen minskade år efter år. 1950 hade antalet resenärer sjunkit till c:a 500.000 och år 1955 till c:a 300.000. Antalet årsresor med buss var vid 1950-talets början inte mindre än c:a 2.000.000, alltså 4 ggr så många som med tåg. För att stärka konkurrenskraften för järnvägen i Klarälvdalen inköptes ett antal rälsbussar med dieselmotorer. De var betydligt lättare och driftssnålare än konventionella persontåg, och endast en person behövdes för att både köra och ta upp betalning. Så småningom införskaffades även ett specialkonstruerat elektriskt persontåg som döptes till "Uddeholmaren". Trots detta kunde lönsamheten ej hållas på en företagsekonomisk acceptabel nivå jämfört med busstrafiken, utan den sista november år 1964 upphörde persontrafiken mellan Hagfors - Munkfors - Karlstad.

Godstrafiken kunde däremot bibehållas på en relativt hög nivå i takt med tillverkningen vid Uddeholms industrier fram till mitten av 1970-talet, varefter en period med stora nedskärningar av Nordmark Klarälvens Järnvägar inleddes. Först avvecklades all trafik mellan Hagfors - Finnhyttan, och senare mellan Deje - Karlstad, så att 1980 endast linjen Hagfors - Munkfors - Deje återstod. Godsets karaktär ändrades genom åren p.g.a. ändrade produktions-förhållanden vid industrierna. Sålunda försvann träkoltransporterna 1962, vilka hade haft en ansevärd volym och ersattes med kokstransporter fram till år 1978. Malmtransporterna upphörde 1975, men istället ökade transporterna av skrot. Virkestransporterna ökade i takt med att flottningen på Uvån och Klarälven minskade. När Billerud-Uddeholm bildades år 1978, övergick man helt till bilburna timmertransporter, vilket bidrog till en kraftig minskning av godsvolymen för järnvägen. Landsvägstransporterna ökade sedan succesivt under hela 1980-talet och lönsamheten för Nordmark Klarälvens Järnvägar kunde ej hållas på en företagsekonomisk acceptabel nivå, varför man fattade

beslut om nedläggning 1989, och året därpå, 1990 gick det sista godståget mellan Hagfors och Deje. Antalet anställda "järnvägare" vid NKLJ var under slutet av 1940-talet omkring 400, vilket stadigt minskade så att 1980 endast ett sextiotal fanns kvar i tjänst. Detta antal var sedan relativt oförändrat fram till den totala nedläggningen år 1990.

Nedläggningen av järnvägen, både beträffande person- och godstrafiken, skedde under stora protester från allmänheten men som vanligt segrade naturligtvis de ekonomiska intressena före de nostalgiska. Nedmonteringen skedde snabbt och numera har banvallen på vissa sträckor omskapats till promenad - och cykelvägar. Trav- och ridträning förekommer även på vissa sträckor på den nedlagda banvallen.

Kända personer från bygden.

Erik Gustaf Geijer.

Munkfors och Ransäter är en bygd som förutom en mycket unik och vacker natur även rymmer mycket kulturhistoria. Traktens kanske mest kända litterära person är tveklöst skalden och professorn i historia, Erik Gustaf Geijer. Han föddes i Ransäter år 1783. Fadern var brukspatron och hemmet präglades av fasta patriarkaliska traditioner. I sina memoarer "Minnen" beskriver Geijer sin kärlek till föräldrarna och den anda av förtroende och gemenskap som rådde i familjen. Man var trygg i sin kristna tro och hade en frisk levnadsglädje. Sång, musik och dans hörde till ungdomens tillåtna nöjen och i sina memoarer skriver han att han utvecklades till en mycket god dansör. Musiken och den värmländska naturen utgjorde Erik Gustaf Geijers största intressen genom hela livet.

Erik Gustaf Geijer tog studenten i Uppsala år 1799, där han även bodde och verkade största delen av sitt liv. Hans första framträdande blev "Äreminne över Sten Sture d.ä." skriven i Ransäter sommaren 1803. Det var en tävlings-skrift, som belönades med Svenska Akademiens stora pris. En framgång som gav den unge Geijer stort anseende. År 1806 disputerade han för magister-graden. Efter mångsidiga studier vid universitetet i Uppsala erhöll han år 1809-1810 anställning i England som informator åt en förmögen köpmans son. Dåtidens England, med annorlunda kultur och samhällsliv, gjorde starkt intryck på honom.

Vid sidan av akademiska avhandlingar författade han under denna tid ett flertal skrifter i olika ämnen. Vid hemkomsten år 1810 blev han, vid Uppsala Universitet, antagen som docent i historia och han erhöll ännu en gång Svenska Akademiens stora pris. År 1811 bildade han tillsammans med sina värmländska universitetskamrater Götiska Förbundet, som kom att få stor litterär betydelse genom tidskriften Iduna. I denna framträdde Geijer med stor framgång, bl a med "Manhem", "Vikingen" och "Odalbonden". Han skrev nu även psalmer, bl a "Du bar ditt kors", av vilka några intogs i 1819 års psalmbok. Dessutom gav han tillsammans med A. A. Afzelius ut "Svenska Folkvisor". Från år 1815 höll Geijer historiska föreläsningar och år 1817 utnämndes han till professor i historia vid Uppsala Universitet. Året innan hade han äntligen kunnat gifta sig med Anna-Lisa Lilljebjörn, med vilken han varit förlovad i många år. Hans föreläsningkonst var lysande och han samlade stora åhörarskaror, men framför allt utvecklade han en rik författarverksamhet med inlägg i olika ämnen. Hans främsta historiska arbeten, "Svea Rikes hävder" (1825) och "Svenska Folkets historia" (1832-1836), kännetecknas av en oavlatlig strävan efter objektivitet, en stor förmåga till syntes och överblick, samt en enkel, nästan kärv stil.

Han gjorde även betydande insatser i samtidens politiska liv, dels som författare, dels som riksdagsman. Han representerade Uppsala Universitet vid två riksdagar, 1828-1830 och 1840-1841. Under två decennier var han en av den svenska konservatismens främsta förkämpar, men tillkännagav 1838 i sin tidning Litteraturbladet sitt länge förberedda "avfall" till liberalismen.

Med utgångspunkt i de politiska frihetsidéerna och sin egen kristet grundade personlighetsfilosofi, ivrade han bl a för förbättrad folkundervisning, friare näringslagstiftning och en radikal representationsreform. ”Avfallet” orsakade stor och bitter debatt, som isolerade honom från många av hans gamla vänner. Under denna tid tillkom många av hans yppersta dikter – ”Ensam i bräcklig farkost” och ”Natthimmelen”.

BILD saknas

År 1846 avsade sig Erik Gustaf Geijer sin professur i Uppsala och flyttade till Stockholm, där han slutade sina dagar den 23 april 1847.

*Ensam jag skrider fram på min bana.
Längre och längre sträcker sig vägen.
Ack, uti fjärran döljes mitt mål !
Dagen sig sänker, nattlig blir rymden.
Snart blott de eviga stjärnor jag ser.
Men jag ej klagar flyende dagen.
Ej mig förfärrar stundande natten.
Ty av den kärlek, som går genom världen,
Föll och en strimma in i min själ.*

I en paus mellan allvarligare uppgifter utgav Geijer sina memoarer, ”Minnen”. Tyvärr blev det endast en första del, där han berättar om sin barndom och om de för hans personlighetsutveckling så betydelsefulla resorna till England och Tyskland. Skildringar, som med sitt livliga och uttrycksfulla språk vittnar om en ovanligt skarpsynt och humoristisk person och om hans levande intresse för allt mellan himmel och jord.

Musiken spelade en viktig roll i hans liv. Hans sånger är välkända och han komponerade även musik för piano. Mindre känt var hans intresse och säkra omdöme om konst. En del teckningar och målningar från hans hand vittnar om att detta inte enbart var teoretiskt.

Erik Gustaf Geijer är en av den svenska kulturhistoriens centrala personer. Han är det i kraft av viktiga insatser inom på skiftande områden som historien, politiken, litteraturen, filosofien och musiken. Dessa insatser möjliggjordes inte endast av en sällsynt mångsidig begåvning utan också av en stor vilja till för-nyelse och att utan förutfattade meningar möta nya företeelser och ideer.

Erik Gustaf Geijers barndomshem i Ransäter är idag upprustat och i mycket fint och autentiskt skick. Geijersgården ägs av Geijerska släktföreningen och visas för allmänheten från mitten av maj till mitten av augusti.

F. A. Dahlgren och Uno Troili

I Geijersgården är ett av rummen tillägnat minnet av två andra betydande Ransäterssöner, nämligen Fredrik August Dahlgren (1816-1895) och Uno Troili (1815-1875).

F. A. Dahlgren är känd under pseudonymen ”Fredrek på Rannsätt”. Han skrev bl a ett antal visor under samlingsnamnet ”Viser på varmlandske tongmåle”, av vilka ”Jänta å ja” är den mest kända.

Han är även författare till flera folklustspel, där utan tvekan det mest kända och spelade lustspelet är ”Värmlänningarna”. Varje år vid midsommartid spelar en blandning av amatörer och proffs detta allmogespel vid Ransäters Hembygdsgård. Lustspelet handlar om olycklig kärlek mellan Erik och Anna, men till slut löser sig allt på bästa sätt och de får varandra. Vid jultid år 1996 var Ransätersensemblen inbjuden till Kungliga Operan i Stockholm för att spela detta livfulla spel. Det

blev mycket lyckat och man gjorde stor succé.

Fredrik A. Dahlgren föddes i Taberg i Nordmarks socken och dog i Djurs-holm strax norr om Stockholm. Hans far, brukspatron Barthold Dahlgren, köpte gården av Erik Gustaf Geijers far år 1817 och år 1821 flyttade hela familjen in i Geijersgården. Det var ett ganska förmöget hem och brukspatron Dahlgrens mål var att han vid sin bortgång skulle efterlämna en tunna guld till vart och ett av sina 15 barn. Detta mål lyckades han inte fullt uppnå, men den gamle brukspatronen hade dock vid sitt frånfalle 1848 en god affärsställning och ett aktat namn.

Fredrik August var den ende i syskonskaran som hade "läshuvud" och det bestämdes tidigt att han skulle studera vidare. År 1828 började han sina studier i Karlstad och avlade därefter studentexamen vid Uppsala Universitet. Som student hade han funderingar på att bli präst, och han gjorde ett antal provpredikningar i Ransäters kyrka. Ordinarie präst var vid den tiden den kände Bengt Reinhold Piscator, som var en stor ivrare för samhälls-förbättringar. Han drev bl a igenom stora reformer av skolväsendet och sjukvården i Ransäter.

BILD saknas

Det blev emellertid inga teologistudier för den unge Fredrik utan efter ener-giska studier i Uppsala disputerade han 1839 och så småningom erhöll han anställning på Ecklesiastikdepartementet, där han avancerade till kansliråd.

Fredrik August Dahlgren

Dessförinnan hade han i Ransäters kyrka gift sig med barndomsvännen, för övrigt Erik Gustaf Geijers systerdotter, Ulla von Heland. Han var ordförande i Musikaliska Akademien och en av de aderton i Svenska Akademien. Han var även en framstående översättare av bl a Shakespeare och han utgav ord-böcker, bl a Svenska Akademiens Ordlista. De visor och dikter han författade under pseudonymen Fredrek på Ransätt, skrev han på 1840-talet och de flesta publicerades då i ortspressen. Först år 1875 och 1876 gavs de ut i bokform. Dessa visor och dikter, vår första dialektpoesi, vittnar om den "landsflyktige" värmlänningens varma kärlek och längtan till fosterbygden.

Uno Troili var son till brukspatron Samuel Troili och Jeanne-Marie Geijer, Erik Gustafs syster. Han tillhörde liksom sin gode vän F. A. Dahlgren den vittra och musikaliska Ransäterskretsen. Hans utpräglade konstnärliga begåvning gjorde sig tidigt gällande, men bristfällig självtillit, familjehänsyn, m m, gjorde att han efter studentexamen först utbildade sig till militär och erhöll löjtnants grad.

Under utbildningstiden i Stockholm kom han genom en kamrat i kontakt med dennes far, den kände porträttmålaren och överstelöjtnanten J. O. Södermark, som snart insåg Unos stora konstnärliga begåvning. Efter att ha bott och ar-betat huvudsakligen med kopiering av porträtt, på Södermarks ateljé vid Brunkebergs Hotell i Stockholm, fick både Per, Södermarks son, och Uno hösten 1845 resa till Italien för att studera konst och utbilda sig vidare. Under tiden i Italien gjorde Uno så stora framsteg inom porträttmåleri, att han fick utföra en beställning från den svenska kungliga familjen. Men han arbetade mycket ojämnt och drabbades under långa tider av depressioner. Hans överdrivna självkritik gjorde att han ofta överkorsade eller förstörde sina verk. Hans far var död sedan länge och han tänkte ofta på sin gamla mor och bad Gud om hjälp och kraft att en gång kunna vända hem i glädje. Vid midsom-mar år 1847, då vännen Fredrik gift sig med sin Ulla, skriver han: Jag ser mig i den gamla hederliga svenska bondkärran köra den gamla kända vägen, skjutsbonden, gästgivargårdarna – de långa backarna, slutligen Åmun, färjan, framkomsten och dagar av

oförgätligt innehåll. Det finns i den vänliga dalen så många ställen där älskliga andar bo.

I maj 1849 utbröt krig i Italien och konstnärgruppen från Skandinavien vände hemåt. Hemkommen till Stockholm fick Uno mängder av beställningar och han rönt mycket uppskattning för sin konst. Uno Troilis mentala hälsa för-bättrades av den uppmuntran han fick och han gifte sig med sin kusin Lotta Geijer. Hon var en öm och självuppoftande maka, som med största klokhet ”tog sig an detta stora barn” och skötseln av hans ekonomi. Men han var aldrig själv riktigt nöjd med sin konst och 1857 for han till Paris för att stu-dera för den berömda konstnären Counture.

Efter åtta månader återvände han till Sverige och därefter följde en nästan tioårig period av stor produktion från Troili. Han ägnade sig nu även åt landskapsmåleri och år 1866 öppnade det nyuppförda nationalmuseet i Stockholm, där många av hans målningar rönt stort erkännande. Kritikerna var ense om att Uno Troili utan tvekan var tidens främste porträttmålare. Han fick medaljen Litteris et Artibus (för vetenskap och konst) och blev utnämnd till ordinarie professor vid Konstakademien. Han stannade emellertid ej länge på denna befattning då han åter drabbades av depressioner. Troili hade även anlag för musik. Han var en god pianist och kompositör. Han blev även med-lem av Musikaliska Akademien och en hel del av hans kompositioner kom att tryckas efter hans död år 1875.

Enligt allas utsago var Uno Troili en utomordentligt älskvärd personlighet. Trots sin pessimistiska läggning var han fantasifull och humoristisk.

Som tidigare nämnts finns i Geijersgården ett särskilt rum som tillägnats F. A. Dahlgren och Uno Troili och här kan allmänheten beskåda ett antal av Troilis porträttmålningar och andra verk av skilda slag och tekniker.

BILD saknas

Uno Troili självporträtt

Kända profiler under 1900-talet

Fridolf Rhudin

Vi gör nu ett hopp i historien och hamnar nästan på 1900-talet, närmare bestämt år 1895. Då föddes nämligen ”Munkforssonen” Fridolf Rhudin. En av Sveriges genom tiderna mest folkkära artister. Ingen svensk har väl undgått att se eller höra denna genomhumoristiska värmlänning. Han började sin bana i en lokal amatörteatergrupp i Mossängens ordenshus, strax norr om Munk-fors, år 1912. Från början hade Fridolf ganska blygsamma roller men det märktes genast vilken talang han hade och ganska snart blev han teater-gruppens ledare och eldsjäl. Gruppen var väl ansedd och turnerade runt Värmland med både drama, komedi och folklustspel av skilda slag. Fridolf Rhudin blev mycket eftersök och gästspelade även i andra teatersällskap. Han medverkade även som statist vid filminspelningar hos de stora stumfilms-egissörerna Stiller och Sjöström. Mellan teaterspelen och filmjobben hjälpte han till att sy i sin pappas skradderi. När kollegan och vännen Gustaf Edgren började göra film fick Fridolf sin första ”riktiga” filmroll. Första framgången kom med ”Närkingarna” 1923. I ”Styrman Karlssons Flammor” 1925 spelade han mot Ernst Rolf. Denna bekantskap resulterade i engagemang i Rolfs Revy, där Fridolf skulle ha en replik och som skulle ta en halv minut. Det dröjde inte länge förrän Fridolf drog ut på repliken så att han hade publikens uppmärksamhet i fem minuter och gjorde succé. Just hans förmåga att impro-visera och vidareutveckla manuset vittnar många om inte minst Kar de Mum-ma. Det gick så långt att regissörer och författare skrev ”Fridolf säger någon av sina lustigheter”.

Hans första riktigt stora succé i Stockholm var ”Skärgårdsflirt” på Mose-backeteatern. Sedan kom filmframgångarna ”Spökbaronen”, ”Konstgjorda Svensson”, ”Pojkarna på Storholmen”, ”Fridolf i Lejonkulan” och ”Simon i Backabo”. På Södra Teatern i Stockholm spelade han revy. Bl a gjorde han klassikern ”Den ensamma Hunden”, som väl de flesta hört på radio och som väl anses vara hans allra bästa monolog. I början av 1930-talet var han utan konkurrens den högst betalde skådespelaren i landet.

Fridolfs unika skådespelarkonst, hans äkthet och snällhet, gjorde honom enormt populär och han blev Fridolf med hela svenska folket.

År 1935 drabbades han av hjärnhinneinflammation och han avled endast 39 år gammal. Han stod då på toppen av sin karriär och vid jordfästningen i Engel-brecks kyrkan i Stockholm kantades gatorna av ca 50 000 människor som ville ta farväl av en älskad artist, en humorns mästare, kort sagt en svensk Chaplin.

Vid det gamla bruksområdet i Munkfors har Fridolf Rhudin fått sitt eget museum. Det är en utställning över hela hans liv och karriär.

BILD saknas

Fridolf Rhudin i filmen Simon i Backabo år 1935.

I ett särskilt studierum kan besökarna se några av Fridolfs filmer, lyssna på hans grammfoninspelningar, läsa tidningsklipp och filmlitteratur. Ett rum tillägnas bondkomikern ”Olle i Skratthult”, Hjalmar Pettersson, 1886-1960, munkforspojken som blev Svensk-Amerikas främste underhållare.

Munkfors har även fostrat en av våra dagars största imitatörer, Bosse Parne-vik. Han är naturligtvis också representerad på museet.

Den person, som genom stort intresse och ett oförtröttligt arbete skapat och sammanställt denna hyllning till nämnda tre munkforsprofiler, är underhåll-laren och artisten Owe Clapson. Han berättar, sjunger och spelar. Han tolkar Olle i Skratthult och han imiterar Fridolf Rhudin. Han har även en följd av år arrangerat en bondkomikerfestival i Munkfors, en festival, som rönt upp-skattning, med besökare från när och fjärran. Många kända artister har del-tagit med klassiska uppträdanden, bl a Martin Ljung.

Owe Clapson är fö uppväxt blott ett stenkast från den plats, där Fridolf Rhudin tog sina första stapplande steg på scenen i Mossängens ordenshus. Owe är även medförfattare till en mycket intressant bok ”Munkfors Ransäter, bilder från förr”.

Tage Erlander

Vi har hittills berättat om kulturhistoriska personer och om artister, som härstammar från Munkfors och Ransäter. Den person vi nu tänker skriva om kan man kanske placera någonstans mitt emellan dessa kategorier. Vi avser nämligen vår, i dubbel bemärkelse, längste statsminister, Tage Erlander. Han innehade posten som statsminister från 1946 och 23 år framåt. Han ansågs väl kanske av svenska folket vara en ganska torr och korrekt person, men hans partivänner och politiska motståndare var väl medvetna om Tages humoris-tiska egenskaper. Hela svenska folket fick insikt i denna hans egenskap, då Tage gjorde ett bejublat framträdande i Hylands Hörna och bl a berättade en ”riktig” värmlandshistoria på ett mycket livfullt och engagerat sätt.

Tage Erlander föddes den 13 juni 1901. Han var den tredje i den Erlanderska barnaskaran. Fadern

hett Erik Gustaf och modern hette Alma. Familjen bodde på övervåningen i Ransäters Folkskola, snett emot kyrkan, eftersom Tages far var skollärare. Han var inte bara en teoretiker utan även en praktiskt begåvad man. Enligt Tage hade han tillverkat samtliga möbler i hemmet utom pianot. Han hävdade, att den som inte kan arbeta med sina händer, är bara en halv människa. Fadern tjänstgjorde även som kantor. Hans politiska intressen och insatser kan avläsas i protokollen från kyrkostämman, kommunfullmäktige och kommunala nämnder av olika slag. Hans ledarbegåvning avtecknar sig i missionsförsamlingens och nykterhetsföreningarnas protokoll. Föredrag och debattinlägg vid lärarkårens sammanträden vittnar om hans levande pedago-giska intresse. Erik Gustaf Erlander var även ekonom och affärsman. Med stor skicklighet hjälpte han sin svåger Lars Larsson från ekonomisk ruin. Svågern drev och var ägare till Lundby Möbelfabrik i norra Ransäter. Svågern var en skicklig möbelsnickare, men svag i ekonomiska frågor. När Ransäters Sparbank startade år 1902 med kontor i Munkfors, var Tages far en drivande kraft och han hade nr 1 av teckningsbevisen. Då Ransäters hembygdsförening bildades 1921 var Tages far även här en av pionjärerna.

Erik Gustaf Erlanders lön som skollärare var knapp och för att bättra på familjens inkomster ägnade han sig åt lingonaffärer. Varje höst organsierade han plockning av lingon, köpte upp i stora mängder och sålde vidare, såväl inom landet som till Tyskland. Han sålde lingon såväl in natura som i förädlad form. I anslutning till bostaden byggdes ett mindre hus, som var utrustat med en bryggghuspanna, där lingonsylten kokades. Under högsäsong var det hek-tiska dagar, då även Tage var engagerad. Han stod vid Ransäters järnvägs-station och spikade lådor, i vilka lingonplockarna tömde sin skörd.

Vid första världskrigets utbrott blev det trassel med leveranserna och till-gången blev större än efterfrågan. Tages far visste på råd. Överskottslagret mosades och förpackades på ektunnor, som grävdes ner i en mosse för till-fällig förvaring och senare leverans.

Tage Erlanders mor Alma hade fullt upp med att sköta hemmet och de fyra barnen. Hennes dagar var fyllda av husmoderns plikter. Hon var hemmets fasta punkt och ankare. Familjen hade även en liten ladugård och hon skötte ko, gris och höns. Alma hade sex syskon och de liksom föräldrarna kom ofta på besök. Till och från fick hon även hysa besökande predikanter och nykter-hetstalare.

Tage berättar om sig själv, att han var ett blekt och sjukligt barn. På grund av sin närsynthet levde han som i dimma ända till sitt nionde år. Läkare hade konsulterats men ansett att inget fanns att göra. År 1910 tog fadern honom med till en ögonspecialist i Göteborg. Där fick han rätt avpassade glasögon. Han berättar att en ny värld öppnade sig för honom. Han kunde läsa skyltarna runt torget i Göteborg och han upplevde den imposanta Gustaf II Adolf-statyn, som gjorde ett outplånligt intryck på honom.

Två år tidigare hade Tage börjat i Stenbäckens småskola för lärarinnan Johanna Andersson, en mycket omtyckt ”fröken”. Tage kunde redan läsa, då han började skolan, så han fick direkt börja i andra klass. I fortsättningen avverkades årskurserna i snabb takt, eftersom Tage var mycket lärlärd. Det var tänkt, att han skulle börja i realskolan i Karlstad, vilket han också gjorde, men han tenderade direkt till årskurs fyra, ty de första tre årskurserna hade han läst in för sin far hemma i Ransäter. Sex år senare, 1920, tog Tage studenten på latinlinjen i Karlstad. På hösten for han till Lund för att studera natur-vetenskap. Kamraterna från gymnasietiden for till Uppsala och i början upp-levde Tage främlingsskap bland de nya studiekamraterna, men så småningom fann han sig tillrätta i lundamiljön.

Värnplikten blev för Tage som för andra studenter ett störande inslag i studierna. Han tillhörde Grenadjärerna i Linköping och blev uttagen till kul-spruteskytt med specialutbildning på Axvall. Den 24 juni 1921 skriver han till en vän ”jag är tvångskommenderad till kulsprutorna”. Nu blir jag

så där lite av varje, som jag alltid är. Ett mellanting mellan infanterist och kavallerist och i Lund är jag något mitt emellan humanist och naturvetare, alltid halv, aldrig hel.

Studentlivet i Lund liksom militärlivet bjöd på miljöer, som var väsensskilda från barndomens frisinnade och frireligiösa miljö. Men väl återkommen till Lund blev han bättre till mods och på nyåret 1923 valdes Tage till ordförande i Matematiska sällskapet. Han stod plötsligt i centrum och han visade sig be-sitta organisatoriska talanger och han blev en god konversatör och debattör. Året därpå blev han erbjuden ordförandeskapet i D.Y.G. (De yngre gubbar-na), en radikal studentförening. Så småningom blev han även kurator på Värmlands nation. Tage blev som uppslukad av studentpolitiken och där fann han "sitt rätta jag" och rörde sig, för att citera Per Meurling, "som en rödaktig guldfisk i ett akvarium mellan konservativa plattfiskar".

Samhällsintresset tog över alltmer och de naturvetenskapliga studierna sköts åt sidan. I stället studerade han nationalekonomi och stadskunskap, som kompletterades med betyg i statistik till en fil. kand. Han blev redaktör i Svensk Uppslagsbok för nationalekonomiska och allmänt samhällsveten-skapliga artiklar. År 1928 tog han steget över till Socialdemokratiska partiet. År 1930 blev han invald i Lunds stadsfullmäktige och 1932 invaldes han, som sjätte namn på den socialdemokratiska listan i riksdagen. Under denna inten-siva tid hade Tage även hunnit gifta sig med studentkamraten Aina och de båda flyttade nu till Stockholm. Sex år senare blev han statssekreterare i socialdepartementet, så småningom konsultativt statsråd och med ett års erfarenhet som ecklesiastikminister blev han Sveriges statsminister år 1946, efter det att Per Albin Hansson hastigt avlidit. Kung Gustaf V lär ha sagt, att "den som inte har humor kan inte styra ett land". Kanske var det därför, som kungen sägs ha varit nöjd med att det blev Erlander och inte Gustaf Möller, som blev statsminister.

Med humorns hjälp vann Tage många segrar. Även i mycket kritiska situa-tioner och efter hårda politiska debatter kunde han runda av det hela så, att han fick åhörarnas sympati. Självironi var honom inte främmande och det "gick hem" både hos partivänner och opposition. Han skaffade sig genom studier och lång politisk praktik en genomtänkt åskådning och kunde genom-föra reformer av bestående värde. Han visste vad han ville och han hade för-måga att samarbeta och kompromissa. Han visste vad som krävdes för att utveckla folkhemmet till ett välfärdsland.

Tage Erlander blev en av de främsta folkledarna och samhällsbyggarna i Sveriges historia. År 1969 drog sig Tage tillbaka och överlämnade taktippen, som väl de flesta vet, till Olof Palme.

Tage Erlander avled den 21 juni 1985 och han vilar tillsammans med sin hust-ru Aina i familjegraven på Ransäters kyrkogård.

På andra sidan av vägen, snett emot Ransäters kyrka, ligger Tages barndoms-hem och skola, där han växte upp och fick sina första lärdomar. Byggnaden är restaurerad och invigdes år 1987 av Ingvar Carlsson. Den visas för allmän-heten under sommartid och ingår som en del i Stiftelsen Erlandergården. Erlandergården är ett nybyggt museum, som ligger i omedelbar anslutning till "hemmet". Den nya byggnaden inrymmer en utställning om Tage Erlander, hans liv och verk. Utställningen är baserad på fotografier, små scenerier och texter, samt en svensk statsministers vardagsrum från 1940-talet. Här erbjuds möjlighet att koppla av i biblioteket, dricka en kopp kaffe, lyssna på någon intervju eller se på en video med Tage. Minnesgården kunde uppföras med hjälp av en riksinsamling på 1980-talet samt med hjälp av bidrag från Sveriges riksdag. Invigningen förrättades av f finansministern Kjell-Olof Feldt den 23 juni 1989.

Munkfors och Ransäter idag

Det vi berättat om Munkfors och Ransäter har ju handlat om historiska skeenden och om personer som i de flesta fall inte längre finns i livet. Vi vill nu avrunda med att berätta vad Munkfors och Ransäter kan erbjuda idag. Dessa platser är belägna i en mycket naturskön del av landskapet Värmland. En säregen natur där Klarälven slingrar sig i s k meandrar, kantade av skogsklädda berg och gröna fält och hagar med betande kor och får. Bygden erbjuder en mängd möjligheter till friluftsliv i form av vandringsleder, bäver-safari, bär och svamplockning samt goda möjligheter till sportfiske.

Övernattningsmöjligheter finns av skilda slag. Allt från hotell till camping. I Munkfors erbjuder Vårdshuset Munken, Bruksmässen och Folkets Hus över-nattning i rum eller stugor. I Ransäter finns Hembygdsgården med vårdshus och stugby samt Storängens camping med stugor, camping och diverse aktivi-teter. Ett stenkast från Ransäter ligger Ransbergs herrgård med mat och logi, naturstigar, vandringsleder, ädelfiske, fornby, klättervägg samt kulturhisto-riska byggnader samt lämningar från svunna tider, då det efter Ranån fanns små järnbruk, pappersbruk och vattensågar bl a.

I Munkfors finns ”det gamla bruksområdet” med bl a Nordens enda tagel-spinneri. En unik ”industri” som visas för allmänheten efter beställning. Här finns också Martinverket, ett brandmuseum och ett modellmuseum, som kallas ”Lilla bruket”. Där finns modeller som visar hur Munkfors Bruk såg ut förr, samt rörliga modeller av stångjärnshammare, vattenhjul och pråm-trälning. Munkfors ”gamla” metodistkyrka finns återskapad, samt gamla bruksmiljöer. På området har Fridolf Rhudin fått sitt eget museum, där Owe Clapson berättar och agerar på sitt alldeles speciella sätt. I ”den gamla kvarnen” finns kafé och oftast någon form av utställning. Tvärs över vägen ligger Bruksmässen, idag öppen för allmänheten både som matställe och logi. Bruksområdet ligger vid Klarälvens högsta naturliga vattenfall och vissa dagar på sommaren släpps vattnet på för fullt. Det är ett mäktigt skådespel.

I Folkets park anordnas varje år i början av augusti en vildmarksmässa på olika teman. Man håller seminarier och föreläsningar om djur och natur. Många utställare visar det mesta som rör jakt, fiske och friluftsliv.

I och runt Munkfors och Ransäter finns ett flertal hantverkare, konstnärer och hemslöjdare som under främst sommarhalvåret har öppet för allmänheten och visar upp och säljer sina alster.

På Ransäters hembygdsgård arrangeras varje sommar en fiolstämma med deltagare från när och fjärran. Då spelas främst fiol, nyckelharpa och dansas folkdans. Sedan följer Värmlands största midsommarfirande och sånglust-spelet ”Värmlänningarna”. I juli är det så dags för ”Bälgospel vid landsvägs-kanten”, Nordens största dragspelsstämma. Under dragspelsstämman sker en fullkomlig invasion av spelmän, folkdansare och åhörare. Det spelas och dansas i dagarna fem och fälten och kohagarna är fulla med husvagnar och tält.

På Hembygdsgården finns många kulturhistoriska byggnader, i vilka flera intressanta museer finns inrymda, museer som visar jord- och skogsbruk, jakt och fiske, järnhantering och hemmiljöer från olika tidsepoker.

Ett besök på Geijersgården och Erlandergården tillhör också det mest intressanta vår kommun kan erbjuda en besökare.

Vid Geijersgården finns tvärs över vägen ett vandrarhem om du vill bo extra billigt och kanske laga din mat själv. Strax norr därom ligger Geijersskolan, en folkhögskola med speciell inriktning mot musik.

På andra sidan älven ligger Västanå teater, med en mångfasetterad ensemble. Det är ett resande teatersällskap med hela Sverige som spelplats.

Härmed är denna studiecirkel slut. Vi hoppas att Ni som läst detta material, i grupp eller enskilt, haft ett gott utbyte av denna studie om Munkfors och Ransäters historia. Det är vår förhoppning att materialet varit intressant och lärorikt och givit en insikt i gångna tiders liv och förhållanden för människorna, som kämpade för sitt levebröd i denna del av vårt avlånga land. Vi hoppas även att vi väckt Ert intresse att göra ett besök i vår kommun och ta del av det vi har att erbjuda i form av kulturhistoria, sevärdheter, upp-levelser, friluftsliv och nöjen.

Alla anläggningar som vi berättat om, finns givetvis beskrivna på ett mer detaljerat och informativt sätt i de specialgjorda broschyrer som tillhandahålls genom Munkfors turistbyrå.

Tack för Er uppmärksamhet och varmt välkomna till vår kommun i hjärtat av Värmland.

Källförteckning:

UDDEHOLMS HISTORIA

Människor, Händelser, Huvudlinjer.

Ingvar Andersson

P A Norstedts & Söners Förlag, Sthlm

UDDEHOLMS AKTIEBOLAG

1870-1985

En historisk översikt.

Klas-Erik Jakenberg

Värmländsk Historia

Gösta von Schoultz

P A Norstedts & Söners Förlag, Sthlm

Ransäter och Munkfors,

Nils Helger

utgiven av Ransäters Hembygdsförening.

Geijersgården i Ransäter. Vägledning

för besökande. Ny upplaga 1976.

Utgiven av Geijerska släktföreningen.

Wikströms tryckeri AB, Uppsala.

Ransätersbruken och deras ägare.

Nils Staf. Utgiven av Geijerska släktföreningen.

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1974.

Erik Gustaf Erlander, Tage Erlanders far,
barndomshem och uppväxtmiljö.

Carl E. Carldén, VF-tryck, Karlstad 1987.

Pilgrimsleden i Klarälven.

Elsa Lindskog.

Trälbåtarna. *Bernt Jansson.*

Turistbroschyrer

